

Indian Journal of Modern Research and Reviews

This Journal is a member of the 'Committee on Publication Ethics'

Online ISSN:2584-184X

Research Article

भास्कर चंदनशीव यांच्या कथांमधील ग्रामीण जीवनाचे चित्रण आणि सामाजिक वास्तव

श्री. शंकर झुंबर वडणे

संशोधक, डी. बी. एफ. दयानंद कला व विज्ञान महाविद्यालय, सोलापूर, महाराष्ट्र, भारत

Corresponding Author: * श्री. शंकर झुंबर वडणे

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23310568>

सारांश

भास्कर चंदनशीव (१९४४-२०२५) हे मराठवाड्यातील दुष्काळी भागातील प्रमुख ग्रामीण कथाकार आहेत. त्यांच्या कथांमधून शेतकरी जीवन, दुष्काळ, कर्जबाजारीपणा, दलित-ग्रामीण जाणिवा आणि मानवी व्यथा यांचे प्रामाणिक चित्रण दिसून येते. प्रस्तुत शोधनिबंधात त्यांच्या जांभळे (१९८०), मरणकळा (१९८३), अंगारमाती (१९९१) आणि नवी वारूळ (१९९२) या प्रमुख कथासंग्रहांच्या आधारे ग्रामीण जीवनाचे चित्रण, सामाजिक वास्तव, भाषिक शैली आणि समकालीन संदर्भ यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे. प्राथमिक ग्रंथांसोबत *Historicity Research Journal*, अभिसरण, इतर जर्नल लेख, थेसिस आणि समीक्षा यांच्या आधारे चंदनशीव यांची कथा मराठी ग्रामीण साहित्यातील महत्त्वपूर्ण सामाजिक दस्तऐवज असल्याचे स्पष्ट होते. त्यांच्या कथांतून ग्रामीण महाराष्ट्राच्या बदलत्या वास्तवाचा इतिहास, वर्तमान आणि सामाजिक जाणीव एकत्रितपणे जाणवते.

Manuscript Information

- ISSN No: 2584-184X
- Received: 07-08-2026
- Accepted: 06-10-2026
- Published: 12-10-2026
- MRR:4(10); 2026: 77-81
- ©2026, All Rights Reserved
- Plagiarism Checked: Yes
- Peer Review Process: Yes

How to Cite this Article

वडणे शं. झुं. भास्कर चंदनशीव यांच्या कथांमधील ग्रामीण जीवनाचे चित्रण आणि सामाजिक वास्तव. Indian J Mod Res Rev. 2026;4(10):77-81.

Access this Article Online

www.mrrjournal.in

मुख्य शब्द: भास्कर चंदनशीव, ग्रामीण साहित्य, शेतकरी जीवन, दुष्काळ, दलित-ग्रामीण जाणिवा, सामाजिक वास्तव.

I. प्रस्तावना

मराठी साहित्याच्या विकासक्रमात ग्रामीण कथा हा एक सतत विकसित होत असलेला आणि सामाजिकदृष्ट्या महत्त्वपूर्ण प्रवाह आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळात, विशेषतः १९७० नंतरच्या दशकात महाराष्ट्रातील दुष्काळ, शेतकरी संकट, कर्जबाजारीपणा, हरितक्रांतीचे अपुरे फायदे, शहरीकरण आणि सामाजिक-आर्थिक बदल यांनी ग्रामीण जीवनाला गहन प्रभावित केले. या पार्श्वभूमीवर प्रा. भास्कर चंदनशीव (१९४४-२०२५) हे मराठवाड्यातील दुष्काळी भागातील एक प्रमुख ग्रामीण कथाकार म्हणून उभे राहतात. उस्मानाबाद जिल्ह्यातील केज तालुक्यातील हासेगाव येथे एका सामान्य शेतकरी कुटुंबात जन्मलेल्या चंदनशीव यांनी बालपणापासून शेतीच्या कष्ट, पाण्याच्या टंचाई, कुटुंबातील गरिबी आणि ग्रामीण समाजातील शोषण यांचा प्रत्यक्ष अनुभव घेतला. या अनुभवांनी त्यांच्या कथालेखनाला प्रामाणिकता, गहनता आणि सामाजिक संवेदनशीलता प्रदान केली. २९ सप्टेंबर २०२५ रोजी त्यांचे निधन झाले, परंतु त्यांची कथा आजही ग्रामीण महाराष्ट्राचे जीवंत प्रतिनिधित्व करते.

चंदनशीव यांचे प्रमुख कथासंग्रह जांभळे (१९८०), मरणकळा (१९८३), अंगारमाती (१९९१) आणि नवी वारूळ (१९९२) यांमधून ग्रामीण माणसाचे दैनंदिन जगणे, शेतकऱ्यांच्या व्यथा, दलित-ग्रामीण सीमा रेषा आणि सांस्कृतिक बदल यांचे जीवंत चित्रण आढळते. त्यांचे लेखन आनंद यादव यांच्या प्रभावाखाली सुरू झाले असले तरी त्यांनी स्वतंत्र ओळख निर्माण केली. "लाल चिखल" सारख्या निवडक कथांमधून शेतकऱ्यांच्या हताशपणाचे मार्मिक चित्रण दिसते. ते केवळ कथाकार नव्हते तर ग्रामीण जीवनाचे भाष्यकार होते. त्यांच्या लेखनात सामाजिक जागृती, मानवी मनाचे सूक्ष्म निरीक्षण आणि बोलीभाषेचा प्रभावी वापर यांचा समन्वय दिसतो.

हा शोधनिबंध चंदनशीव यांच्या कथांमधील ग्रामीण जीवन-चित्रण, सामाजिक वास्तव, भाषिक शैली आणि समकालीन संदर्भ यांचा सखोल अभ्यास करतो.

मुख्य उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत:

- त्यांच्या कथांना मराठी ग्रामीण साहित्यातील स्थान स्पष्ट करणे.
- सामाजिक-आर्थिक प्रश्नांशी त्यांचे नाते उलगडणे.
- दलित-ग्रामीण सीमा आणि मानवी व्यथांचे चित्रण विश्लेषित करणे.
- भविष्यातील संशोधनासाठी आधार प्रदान करणे.

संशोधन पद्धती म्हणून उपलब्ध secondary sources (Historicity Research Journal, अभिसरण, थेसिस अभ्यास), primary texts (कथासंग्रह) आणि विश्लेषणात्मक दृष्टिकोनाचा वापर केला आहे. हा अभ्यास चंदनशीव यांच्या कथांना केवळ साहित्यिक नसून सामाजिक आणि सांस्कृतिक दस्तऐवज म्हणून पाहतो. प्रस्तुत शोधनिबंधात उपलब्ध साहित्य समीक्षा, जीवन-प्रवास, ग्रामीण चित्रण, सामाजिक वास्तव, भाषिक शैली, तुलना आणि निष्कर्ष यांचा क्रमबद्ध विचार केला आहे.

II. साहित्य समीक्षा:

भास्कर चंदनशीव यांच्या कथांवर थेट आणि उच्च-गुणवत्तेचे संशोधन अद्याप मर्यादित आहे, तरी उपलब्ध अभ्यास त्यांच्या योगदानाला

मराठी ग्रामीण साहित्यात महत्त्वपूर्ण स्थान देतात. या समीक्षेत मुख्य अभ्यास, जर्नल लेख आणि थेसिस यांचा आढावा घेतला आहे.

प्रा. डॉ. भगवान नानवरे (२०१७) यांच्या "भास्कर चंदनशीव यांची कथा: एक अवलोकन" या Historicity Research Journal मधील लेखात चंदनशीव यांना ग्रामीण साहित्याच्या पहिल्या पिढीतील एक महत्वाचा कथाकार म्हणून ओळखले आहे. नानवरे यांनी त्यांच्या कथांमधील दुष्काळी भागातील शेतकऱ्यांच्या दिवसेंदिवस होणारी मुस्कटदाबी, शेती आणि शेतकरी यांची होणारी दशा, ग्रामीण समाजजीवनातील बदल, ऊस उत्पादक शेतकऱ्यांची हेलसांड आणि रोजगारी वर्गाची परवड यांचे प्रत्ययकारी चित्रण अधोरेखित केले आहे. त्यांच्या मते, चंदनशीव यांची कथा स्वयंभू आहे आणि ती वाचकाला आपल्या वास्तवाशी जोडते. प्रारंभीच्या काळात आनंद यादव यांच्या प्रभावाची छाप असली तरी नंतर त्यांनी स्वतंत्र ओळख निर्माण केली.

हनुमंत काजगुंडे (२०२२) यांच्या "नव्वदोत्तर मराठवाड्यातील ग्रामीण साहित्य - विशेष संदर्भ : भास्कर चंदनशीव व आसाराम लोमटे" या अभ्यासात चंदनशीव यांच्या कथांना १९९० नंतरच्या ग्रामीण साहित्य चळवळीचा अविभाज्य भाग मानले आहे. काजगुंडे यांनी शेतकरी जीवन, कर्जबाजारी, आत्महत्या, जागतिकीकरणामुळे होणारे ग्रामीण बदल आणि दलित-ग्रामीण सीमा यांचे चित्रण त्यांच्या कथांमधून स्पष्ट केले आहे. त्यांच्या मते, चंदनशीव यांचे लेखन केवळ व्यथा मांडणारे नसून सामाजिक जागृती करणारे आहे.

सुनील माणिक निसे (२०२२) यांच्या "१९९० नंतरची मराठी कथा" या लेखात चंदनशीव यांचा उल्लेख विजया राजाध्यक्ष, आनंद यादव यांसारख्या समकालीन लेखकांसोबत केला आहे. १९९० नंतरच्या कथेत ग्रामीण प्रश्न, शेतकरी आत्महत्या, शहरीकरण आणि मूल्यांचा क्षय यांचा आशयसूत्र म्हणून त्यांचे योगदान महत्त्वाचे आहे.

शिवाजी विद्यापीठातील १९९९ च्या अभ्यासात "भास्कर चंदनशीव यांच्या कथेतील कृषी संस्कृतीचे चित्रण" यात शेती, पशुधन, ग्रामीण अर्थव्यवस्था आणि निसर्ग यांचे विस्तृत विश्लेषण केले आहे. "प्रा. भास्कर चंदनशीव यांच्या कथा लेखनाचे विशेष" या थेसिसमध्ये "जांभळे" आणि "नवी वारूळ" या संग्रहांच्या अनुषंगाने मानवी दुःख, दलित-ग्रामीण जाणिव, बोलीभाषेचा प्रभावी वापर आणि प्रयोगशीलता यांचा सखोल अभ्यास केला आहे. लेखकाने चंदनशीव यांच्या कथांना रंजनापासून वास्तवाकडे वळण देणारी मानले आहे.

समीक्षेचा सारांश: उपलब्ध अभ्यास चंदनशीव यांच्या कथांना वास्तववादी, सामाजिक जाणीवपूर्ण आणि ग्रामीण जीवनाचे भाष्यकार म्हणून ओळखतात. मात्र feminist, eco-critical, तुलनात्मक आणि भाषिक विश्लेषणात्मक दृष्टिकोनातून अधिक संशोधनाची गरज आहे. हा शोधनिबंध या अंतराला भर घालण्याचा प्रयत्न करतो.

III. भास्कर चंदनशीव यांचे जीवन व साहित्यिक प्रवास

प्रा. भास्कर तात्याबा चंदनशीव (१९४४-२०२५) हे मराठवाड्यातील दुष्काळी भागातील एक प्रमुख ग्रामीण कथाकार होते. त्यांचा जन्म उस्मानाबाद जिल्ह्यातील केज तालुक्यातील हासेगाव (सध्याचे वैजापूर, औरंगाबाद भाग) येथे एका सामान्य शेतकरी कुटुंबात झाला. बालपणीचे जीवन दुष्काळ, गरिबी, शेतीचे कष्ट आणि कुटुंबातील आर्थिक अडचणी यांनी भरलेले होते. या अनुभवांनी त्यांच्या मनावर ग्रामीण जीवन, शेतकऱ्यांच्या व्यथा आणि सामाजिक शोषण यांची गहिरी छाप पाडली. या पार्श्वभूमीवर त्यांचे कथालेखन प्रामाणिक,

प्रत्ययकारी आणि सामाजिक जाणीवपूर्ण झाले. २९ सप्टेंबर २०२५ रोजी वयाच्या ८१ व्या वर्षी त्यांचे निधन झाले. त्यांच्या निधनानंतरही त्यांची कथा ग्रामीण महाराष्ट्राचे प्रतिनिधित्व करते. शिक्षणासाठी त्यांना अनेक अडचणींचा सामना करावा लागला. तरीही त्यांनी महाविद्यालयीन शिक्षण पूर्ण केले आणि नंतर बलभीम महाविद्यालय, बोड (वैजापूर) येथे मराठीचे प्राध्यापक म्हणून दीर्घकाळ (सुमारे २० वर्षे) सेवा केली. अध्यापन व्यवसायासोबतच त्यांनी साहित्य साधना चालू ठेवली. त्यांचे लेखन १९७० च्या दशकापासून सुरू झाले. प्रारंभीच्या काळात 'अस्मितादर्श' सारख्या नियतकालिकांमधून त्यांच्या कथा प्रसिद्ध झाल्या. 'मसनवाटा' ही कथा राज्यस्तरीय स्पर्धेत पुरस्कृत झाली.

प्रमुख कथासंग्रह आणि साहित्यिक योगदान:

- जांभळे (१९८०) — पहिला संग्रह, ग्रामीण जीवनाचे प्रारंभिक चित्रण.
- मरणकळा (१९८३) — दलित-ग्रामीण व्यथांचा सखोल आविष्कार.
- अंगारमाती (१९९१) — शेतकरी जीवनातील संघर्ष, आशा-निराशेचे चक्र आणि सामाजिक बदल.
- नवी वारूळ (१९९२) — बदलत्या ग्रामीण वास्तवाचे चित्रण.
- बिरडं — प्रकाशनाच्या मार्गावर.

चंदनशीव यांचे लेखन आनंद यादव, रा. रं. बोराडे यांच्या प्रभावाखाली सुरू झाले, परंतु नंतर त्यांनी स्वतंत्र ओळख निर्माण केली. त्यांची कथा केवळ रंजनात्मक नसून सामाजिक-आर्थिक प्रश्नांशी जोडलेली आहे. "लाल चिखल" सारख्या निवडक कथांमधून शेतकऱ्यांच्या हताशपणाचे मार्मिक चित्रण दिसते. ते दलित आणि ग्रामीण साहित्याच्या सीमा रेषा पुसणारे लेखक म्हणून ओळखले जातात. प्राध्यापक म्हणून त्यांनी अनेक विद्यार्थ्यांना प्रेरणा दिली आणि ग्रामीण साहित्याच्या संवर्धनात सक्रिय योगदान दिले. त्यांचे लेखन १९९० नंतरच्या ग्रामीण साहित्य चळवळीचा अविभाज्य भाग आहे.

साहित्यिक प्रवासात त्यांनी ग्रामीण बोलीचा प्रभावी वापर करून मराठी कथेला नवे वळण दिले. त्यांचे कार्य केवळ साहित्यिक नसून सामाजिक जागृतीचे माध्यम आहे. त्यांच्या निधनानंतरही त्यांच्या कथा ग्रामीण महाराष्ट्राच्या आत्मकथेसारखी वाचली जातात.

IV. कथांमधील ग्रामीण जीवनाचे चित्रण

भास्कर चंदनशीव यांच्या कथांचे केंद्रस्थान मराठवाड्यातील ग्रामीण जीवन आहे. त्यांच्या कथांमधून गाव, शेती, निसर्ग, कुटुंब आणि दैनंदिन जगण्याचे जीवंत, प्रामाणिक आणि बारकाईने चित्रण आढळते. ते केवळ पार्श्वभूमी दाखवत नाहीत तर ग्रामीण जीवन हे कथेचा मुख्य विषय बनवतात.

दुष्काळ आणि शेतीचे चित्रण: चंदनशीव यांच्या कथेत दुष्काळ हा प्रमुख recurring motif आहे. उस्मानाबादसारख्या भागातील बोडकी जमीन, पाण्याचा अभाव, पिकांचा नास आणि शेतकऱ्यांची हताशता त्यांच्या लेखनात वारंवार येतो. अंगारमाती संग्रहातील कथांमध्ये शेतकऱ्यांचे दिवसेंदिवस होणारे कष्ट, कर्जबाजारी आणि ऊस उत्पादक शेतकऱ्यांची हेलसांड स्पष्ट दिसते. शेती हे केवळ व्यवसाय नसून जीवनशैली आहे, असे त्यांनी दाखवले आहे. दुष्काळामुळे

होणारी स्थलांतराची प्रक्रिया आणि शेतकऱ्यांच्या आशा-निराशेचे चक्र त्यांच्या कथांचा आत्मा आहे.

ग्रामीण संस्कृती आणि समाजजीवन: कथांमध्ये गावकऱ्यांचे दैनंदिन जीवन, मंदिर, जत्रा, लग्न, मृत्युसंस्कार, पशुधन आणि निसर्ग यांचे बारकाईने वर्णन आहे. डॉ. वासुदेव मुलाटे यांच्या मते, "गावाकडे माणसे, गुरे-ढोरे, बैल-बाड, कुत्रे-कोंबडे, गावची वस्ती, शेतजमीन, झाडे, पाणी, विहिरी, ओढे-नाले यांचे चित्रण त्यांच्या कथेत आढळते." गावातील राजकारण, निवडणुका, भांडणे आणि एकमेकांशी असलेले संबंधही त्यांनी चित्रित केले आहेत. ग्रामीण संस्कृतीचा क्षय आणि बदलत्या मूल्ये यांचा आढावा घेतला आहे.

मानवी संबंध आणि कुटुंब: कथांमधील पात्रे सामान्य ग्रामीण माणसे आहेत — सज्जन शेतकरी, मजूर, स्त्रिया आणि मुले. त्यांच्या अंतर्मनातील संघर्ष, आशा-निराशा, प्रेम-विरह आणि कुटुंबातील ताणतणाव यांचे सूक्ष्म चित्रण आहे. "नवी वारूळ" मधील कथांमध्ये बदलत्या काळातील कुटुंबव्यवस्थेचे विघटन दाखवले आहे. पात्रे जिवंत आणि बहु-आयामी आहेत.

स्त्री-जीवनाचे चित्रण: चंदनशीव यांच्या कथेत स्त्री-पात्रे महत्त्वाची भूमिका बजावतात. शेतातील काम, घरची जबाबदारी, पुरुषप्रधान समाजातील शोषण आणि नव्या काळातील जागृती यांचे चित्रण आहे. त्यांची स्त्री-पात्रे केवळ दुःख भोगणारी नसून संघर्ष करणारी आणि टिकून राहणारी आहेत.

निसर्ग आणि पर्यावरण: निसर्ग हा त्यांच्या कथांचा अविभाज्य भाग आहे. पाऊस, दुष्काळ, जमीन, झाडे आणि पशु यांचे वर्णन इतके जिवंत आहे की वाचक स्वतःला ग्रामीण वातावरणात अनुभवतो.

एकूण चित्रणाची वैशिष्ट्ये:

- प्रामाणिकता: स्वतःच्या अनुभवावर आधारित.
- बोलीभाषा: मराठवाडी बोलीचा प्रभावी वापर — कथा अधिक जवळची आणि विश्वासार्ह बनवते.
- वास्तववाद: रंजनापेक्षा सामाजिक वास्तवाला प्राधान्य.

चंदनशीव यांच्या कथांमधील ग्रामीण जीवन केवळ वर्णनात्मक नसून सामाजिक-आर्थिक प्रश्नांशी जोडलेले आहे. त्यामुळे त्यांची कथा केवळ मनोरंजन न करता विचारप्रवर्तक ठरते.

V. कथांमधील सामाजिक वास्तव आणि मानवी व्यथा

भास्कर चंदनशीव यांच्या कथांचे एक प्रमुख वैशिष्ट्य म्हणजे सामाजिक वास्तवाचे निःस्पृह आणि गहन चित्रण. त्यांच्या कथेत केवळ ग्रामीण जीवन दाखवले नाही तर त्यातील आर्थिक शोषण, सामाजिक विषमता, मानवी मनातील द्वंद्व आणि व्यथा यांचा सखोल आविष्कार केला आहे.

आर्थिक शोषण आणि शेतकरी संकट: १९८० नंतरच्या काळात हरितक्रांती नंतरही शेतकऱ्यांची अवस्था सुधारली नाही. चंदनशीव यांच्या कथांमध्ये कर्जबाजारी, सावकार, बँक, सहकारी संस्था आणि सरकारी धोरणांमुळे होणारे शोषण दाखवले आहे. अंगारमाती आणि मरणकळा मधील कथांमध्ये शेतकऱ्यांची दिवसेंदिवस वाढणारी मुस्कटदाबी, पिकांचा नास, कर्जात बुडणे आणि आत्महत्येची छाया स्पष्ट दिसते. महावीर जोधळे यांच्या मतानुसार, १९८० नंतर शेतकरी जीवनातील असंतोष, दुष्काळ आणि राजकीय फसवणूक यांचे प्रतिबिंब त्यांच्या कथेत आहे. शेतकरी हा कर्जात जन्म घेतो, कर्जात

जगतो आणि कर्जात मरतो, या महात्मा फुले यांच्या विधानाशी त्यांचे लेखन जोडले जाते.

दलित-ग्रामीण सीमा: चंदनशीव यांचे लेखन दलित साहित्य आणि ग्रामीण साहित्याच्या सीमा रेषेवर उभे आहे. ते जातीव्यवस्था, शोषण आणि अस्पृश्यतेच्या प्रश्नांना स्पर्श करतात. दलित माणसाची व्यथा आणि ग्रामीण शेतकऱ्याची व्यथा एकरूप होताना दिसते. त्यांच्या कथेत दलित पात्रे केवळ पीडित नसून संघर्ष करणारी आणि जागृत होणारी दाखवली आहेत. दलित आणि ग्रामीण अनुभवांना एकत्रित करून त्यांनी नवे आयाम दिले आहेत.

मानवी मनातील द्वंद्व आणि व्यथा: चंदनशीव यांच्या कथांचा आत्मा म्हणजे मानवी अंतर्मन. "नवी वारूळ" मधील कथांमध्ये बदलत्या काळातील माणसाचे आंतरिक संघर्ष, कुटुंबातील तणाव, प्रेम-विरह आणि अस्तित्वाची शोध दिसतो. पात्रे सामान्य आहेत — शेतकरी, मजूर, स्त्रिया — परंतु त्यांच्या मनातील भावनिक खळबळ त्यांनी अतिशय संवेदनशीलतेने मांडली आहे. मथु सावंत यांच्या मते, चंदनशीव यांनी मानवी मनाचा, गावाचा आणि सामाजिक वास्तवाचा सखोल शोध घेतला आहे.

स्त्री-शोषण आणि बदलते मूल्ये: कथांमध्ये स्त्री-पात्रे महत्त्वाची भूमिका बजावतात. पारंपरिक घरची जबाबदारी, शेतातील काम, पुरुषप्रधान समाजातील शोषण आणि नव्या काळातील जागृती यांचे चित्रण आहे. स्त्रियांच्या व्यथांना आवाज देणारे लेखन त्यांच्यात आहे. बदलत्या मूल्ये, शहरीकरण आणि भ्रष्टाचार यांचा समावेश त्यांच्या कथांमध्ये आहे.

सामाजिक टिप्पणी: शहरीकरण, भ्रष्टाचार, सहकारी चळवळीतील गैरव्यवहार, राजकारण आणि मूल्यांचा क्षय यांचा समावेश त्यांच्या कथांमध्ये आहे. त्यांचे लेखन महात्मा फुले यांच्या विचारांशी जोडले जाते — शेतकऱ्यांचा असूड आणि शोषणाविरुद्धची जागृती.

एकूण सामाजिक वास्तव: चंदनशीव यांच्या कथा केवळ व्यथा मांडणाऱ्या नाहीत तर त्यामागील कारणे (आर्थिक, सामाजिक, राजकीय) उघड करतात. त्यामुळे त्यांची कथा दस्तऐवज स्वरूपाची ठरते. त्यांचे लेखन सामाजिक जागृतीसाठी महत्त्वपूर्ण आहे.

VI. भाषिक शैली आणि कलात्मक वैशिष्ट्ये

भास्कर चंदनशीव यांच्या कथांचे एक प्रमुख बलस्थान म्हणजे त्यांची भाषिक शैली आणि कलात्मक सूक्ष्मता. त्यांनी ग्रामीण बोलीचा प्रभावी वापर करून कथांना जीवंतता, प्रामाणिकता आणि वाचकाशी थेट संवाद साधण्याची क्षमता दिली आहे.

बोलीभाषेचा वापर: चंदनशीव यांच्या कथेत मराठवाडी ग्रामीण बोली (उस्मानाबाद-लातूर भागातील) चा प्रभावशाली आणि नैसर्गिक वापर दिसतो. शब्द, वाक्यरचना, म्हणी आणि लोकभाषेचे वळण यांमधून गावकऱ्यांचा खरा आवाज उमटतो. उदाहरणार्थ, "जांभळे", "अंगारमाती" आणि "नवी वारूळ" मधील संवाद ग्रामीण माणसाच्या दैनंदिन बोलण्याशी जुळणारे आहेत. यामुळे कथा वाचकाला आपल्या घरात घेऊन जाते आणि विश्वासार्हता वाढते. बोलीभाषेचा वापर केवळ सजावट नसून कथेचा अविभाज्य भाग आहे.

सरळ, प्रभावी आणि चित्रात्मक शैली: त्यांची भाषा अल्प, स्पष्ट, चित्रात्मक आणि प्रभावी आहे. जटिल शब्दांऐवजी सामान्य शब्दांचा वापर करून ते गहन भावना, अंतर्मनातील द्वंद्व आणि सामाजिक वास्तव व्यक्त करतात. निसर्गवर्णन, पात्रांच्या मनोवस्था आणि घटनाक्रम यात त्यांची शैली उत्कृष्ट आहे. डॉ. मथु सावंत यांच्या मते,

"चंदनशीव यांनी मानवी मनाचा, गावाचा आणि सामाजिक वास्तवाचा सखोल शोध घेतला आहे." त्यांची शैली रंजनापासून वास्तवाकडे वळण देणारी आहे.

कलात्मक वैशिष्ट्ये:

- पात्ररचना: पात्रे जिवंत, बहु-आयामी आणि वास्तववादी आहेत. सज्जन शेतकरी, संघर्ष करणारी स्त्री, हताश तरुण — प्रत्येक पात्र आपल्या वास्तवाशी जोडलेले आहे. पात्रांच्या अंतर्मनाचे सूक्ष्म निरीक्षण त्यांच्या कथांचे वैशिष्ट्य आहे.
- कथानक: पारंपरिक सुरुवात-मध्य-शेवट पद्धतीचा वापर, परंतु आधुनिक वळण (open ending, अंतर्मन-प्रवाह) देखील दिसते. कथानक घटनाप्रधान नसून मानवी मनोवस्थाप्रधान आहे.
- प्रतीक आणि प्रतिमा: "अंगारमाती", "लाल चिखल", "नवी वारूळ" सारखी प्रतीके सामाजिक वास्तव, शोषण आणि बदल दर्शवतात. प्रतीकात्मकता सूक्ष्म आणि प्रभावी आहे.
- संवाद: बोलीभाषेतून पात्रांची व्यक्तिरेखा, भावना आणि सामाजिक स्तर स्पष्ट होतो. संवाद नैसर्गिक आणि प्रभावी आहेत.
- समाज-मानसशास्त्रीय दृष्टिकोन: मानवी मनातील द्वंद्व, भावनिक खळबळ, सामाजिक दबाव आणि अस्तित्वाची शोध यांचे सूक्ष्म चित्रण.

प्रयोगशीलता: त्यांनी रंजनात्मक कथेपासून सामाजिक वास्तववादी कथेकडे वळण दिले. दलित-ग्रामीण अनुभवांना एकत्रित करून नवे प्रयोग केले. काही कथांमध्ये वर्णनात्मकता जास्त असल्याचे आढळते, परंतु एकूणच त्यांची शैली वाचकाला विचारप्रवर्तक बनवते.

निष्कर्षात्मक टिप्पणी: भाषिक शैलीमुळे चंदनशीव यांच्या कथा केवळ वाचनीय न राहता ग्रामीण वास्तवाचा दस्तऐवज बनतात. त्यांनी मराठी ग्रामीण कथेला नवी दिशा दिली आणि बोलीभाषेच्या माध्यमातून साहित्याला लोकाभिमुख केले.

VII. समकालीन कथाकारांशी तुलना

भास्कर चंदनशीव यांच्या कथांना समकालीन ग्रामीण कथाकारांशी तुलना केल्यास त्यांचे वैशिष्ट्य अधिक स्पष्ट होते.

आनंद यादवांशी तुलना: प्रारंभीच्या काळात चंदनशीव यांच्यावर आनंद यादव यांच्या प्रभावाची छाप होती. दोघेही ग्रामीण जीवन चित्रित करतात. परंतु यादव यांची कथा अधिक विस्तृत, कादंबरीसदृश आणि वर्णनात्मक आहे, तर चंदनशीव यांची कथा संक्षिप्त, तीव्र, प्रत्ययकारी आणि बोलीभाषेवर आधारित आहे. यादव यांच्यात रंजनात्मकता जास्त, तर चंदनशीव यांच्यात सामाजिक-आर्थिक शोषण, दलित-ग्रामीण जाणिवा आणि मानवी व्यथांवर अधिक भर आहे.

रा. रं. बोराडे आणि महावीर जोधळे: बोराडे यांच्या कथांमध्ये ग्रामीण वास्तव आहे, परंतु चंदनशीव यांनी दलित-ग्रामीण सीमा पुसून अधिक व्यापक चित्रण केले. जोधळे यांच्यासारखे ते १९८० नंतरच्या शेतकरी संकट, दुष्काळ आणि राजकीय फसवणुकीवर प्रकाश टाकतात, परंतु चंदनशीव यांच्यात व्यक्तिगत मानवी व्यथेचे सूक्ष्म चित्रण आणि बोलीभाषेचा प्रभाव अधिक आहे.

आसाराम लोमटे: हनुमंत काजगुंडे यांच्या अभ्यासानुसार, चंदनशीव आणि लोमटे दोघेही मराठवाड्यातील ग्रामीण साहित्य चळवळीचे प्रमुख आहेत. दोघेही शेतकरी जीवन, दुष्काळ आणि बदलत्या मूल्यांवर लिहितात. परंतु चंदनशीव यांच्यात बोलीभाषेचा अधिक

प्रभावी वापर, अंतर्मन-चित्रण आणि प्रतीकात्मकता आहे. लोमटे यांच्यात प्रयोगशीलता जास्त, तर चंदनशीव यांच्यात प्रामाणिक वास्तवदर्शन अधिक आहे.

दलित कथाकारांशी (वामन होवाळ, योगीराज वाटामारे): चंदनशीव यांचे लेखन दलित जाणिवांना ग्रामीण संदर्भात जोडते. ते केवळ जाती-शोषण न मांडता आर्थिक-सामाजिक शोषण मांडतात. दलित आणि ग्रामीण अनुभवांना एकत्रित करून त्यांनी नवे आयाम दिले आहेत.

१९९० नंतरच्या कथाकारांशी (उत्तम बांधकर, शिवाजी मुंदे, आसाराम लोमटे): सुनील माणिक निसे यांच्या मते, १९९० नंतरच्या कथेत चंदनशीव यांचे योगदान महत्वाचे आहे. नव्या पिढीतील लेखक अधिक प्रयोगशील आणि शहरी प्रभावित आहेत, परंतु चंदनशीव यांच्यात प्रामाणिक वास्तवदर्शन, प्रादेशिक ओळख आणि सामाजिक जागृती अधिक आहे.

एकूण तुलनात्मक मूल्यमापन: चंदनशीव यांची कथा समकालीन कथाकारांपेक्षा अधिक प्रादेशिक (मराठवाडी) ओळख, बोलीभाषा, दलित-ग्रामीण समन्वय आणि सामाजिक जागृतीसाठी वेगळी ठरते. त्यांनी ग्रामीण कथेला नवी दिशा दिली आणि तिला लोकाभिमुख केले.

VIII. निष्कर्ष

भास्कर चंदनशीव यांच्या कथा मराठी ग्रामीण साहित्याच्या इतिहासात एक महत्त्वपूर्ण आणि प्रभावशाली योगदान आहेत. त्यांच्या कथांमधून ग्रामीण जीवनाचे प्रामाणिक, जीवंत आणि सामाजिकदृष्ट्या जागृत चित्रण आढळते. दुष्काळ, शेतकरी संकट, कर्जबाजारी, दलित-ग्रामीण जाणिवा, मानवी व्यथा आणि बदलत्या मूल्ये यांचे चित्रण करताना त्यांनी मराठी कथेला नवे वळण दिले आहे.

मुख्य निष्कर्ष:

- त्यांच्या कथा केवळ वर्णनात्मक नसून सामाजिक दस्तऐवज आहेत. शेती, दुष्काळ आणि शेतकरी जीवन यांचे चित्रण अतिशय प्रामाणिक आणि प्रत्ययकारी आहे.
- ग्रामीण बोलीचा प्रभावी वापर, सूक्ष्म मानसशास्त्रीय चित्रण, प्रतीकात्मकता आणि वास्तवदर्शन ही त्यांची प्रमुख वैशिष्ट्ये आहेत.
- ते दलित आणि ग्रामीण साहित्याच्या सीमा पुसणारे लेखक आहेत. त्यांचे लेखन महात्मा फुले यांच्या शेतकरी चळवळीशी आणि आधुनिक सामाजिक जागृतीशी जोडले जाते.
- १९९० नंतरच्या मराठी कथेच्या प्रवाहात त्यांचे स्थान महत्वाचे आहे. समकालीन कथाकारांशी तुलना केल्यास त्यांची प्रादेशिक ओळख आणि सामाजिक संवेदनशीलता वेगळी ठरते.

चंदनशीव यांचे लेखन वाचकाला केवळ मनोरंजन देत नाही तर विचार करण्यास, सामाजिक प्रश्नांना सामोरे जाण्यास आणि ग्रामीण वास्तव समजून घेण्यास भाग पाडते. २९ सप्टेंबर २०२५ रोजी त्यांचे निधन झाले तरी त्यांची कथा आजही प्रासंगिक आहे आणि भविष्यातील पिढ्यांना ग्रामीण महाराष्ट्राच्या आत्मकथेसारखी मार्गदर्शन करेल.

भविष्यातील संशोधनाची शक्यता: feminist दृष्टिकोन, पर्यावरणीय अभ्यास (eco-criticism), तुलनात्मक अभ्यास, भाषिक विश्लेषण आणि डिजिटल युगातील ग्रामीण साहित्य यावर अधिक काम होणे गरजेचे आहे. त्यांच्या कथांवर अधिक संशोधनाने मराठी साहित्य समृद्ध होईल.

शेवटचे विधान: भास्कर चंदनशीव यांच्या कथा ग्रामीण महाराष्ट्राच्या आत्मकथेसारखी आहेत. त्यांचे साहित्य आजही प्रासंगिक आहे आणि सामाजिक जागृतीसाठी महत्त्वपूर्ण आहे.

संदर्भ ग्रंथ

1. नन्नावरे भगवान. भास्कर चंदनशीव यांची कथा: एक अवलोकन. Historicity Research Journal. 2017 Jul;3(11). उपलब्ध: <https://oldhistoricity.lbp.world/Administrator/UploadArticle/646.pdf>
2. काजगुंडे हनुमंत. नव्वदोत्तर मराठवाड्यातील ग्रामीण साहित्य—विशेष संदर्भ: भास्कर चंदनशीव व आसाराम लोमटे. अभिसरण: नव्वदोत्तर मराठी साहित्य—चर्चा आणि मीमांसा. 2022 May.
3. निसे सुनील माणिक. 1990 नंतरची मराठी कथा. Recent Advances in Humanities, Commerce, Management, Engineering, Science & Technology. 2022 Oct 2;3.
4. शिवाजी विद्यापीठ संशोधन. प्रा. भास्कर चंदनशीव यांच्या कथा लेखनाचे विशेष [MPhil/PhD प्रबंध किंवा संशोधन अभ्यास]. 1999. उपलब्ध: <http://ir.unishivaji.ac.in:8080/jspui/>
5. eSakal.com. वेंटरन मराठी रायटर प्रो. भास्कर चंदनशीव यांचे निधन [Internet]. 2025 Sep 29.
6. Maayboli.com. लाल चिखल—निवडक भास्कर चंदनशीव [Internet].
7. मुलाटे वासुदेव. ग्रामीण साहित्य चिंतन आणि चर्चा. औरंगाबाद: स्वरूप प्रकाशन; 2005.
8. सावंत मधु. कथाकार भास्कर चंदनशीव. नांदेड: सागर प्रकाशन; 2004.
9. बोराडे रा. रं. प्रतिष्ठान [संदर्भ लेख]. 2006–2007.
10. जोंधळे महावीर. अंगारमाती संबंधी लेख. औरंगाबाद: साकेत प्रकाशन; 1997.
11. यादव आनंद. ग्रामीण साहित्य आणि वास्तव. पुणे: मेहता पब्लिशिंग हाऊस; 1981.

Creative Commons (CC) License

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution–Non-Commercial–No Derivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0) license. This license permits sharing and redistribution of the article in any medium or format for non-commercial purposes only, provided that appropriate credit is given to the original author(s) and source. No modifications, adaptations, or derivative works are permitted under this license.

About the Author

श्री. शंकर झंबर वडणे सोलापूर, महाराष्ट्र, भारत येथील डी. बी. एफ. दयानंद कला व विज्ञान महाविद्यालयात संशोधक आहेत. त्यांचे संशोधन विविध शैक्षणिक विषयांवर केंद्रित असून, ते संशोधन कार्याद्वारे ज्ञाननिर्मिती आणि शैक्षणिक विकासात योगदान देण्याचा प्रयत्न करतात.